САМОСТІЙНА РОБОТА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІІВ

INDIVIDUAL WORK AS A MEANS OF FORMATION OF THE PROFESSIONAL AND SPEECH COMPETENCE OF FUTURE NAVIGATORS

Нині майбутній фахівець морського профілю має відповідати міжнародним стандартам ринку праці, а саме згідно з документами Міжнародної морської організації, Міжнародної конвенції про підготовку й дипломування моряків і несення вахти з Манільськими поправками (2010 р.), Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі (1947 р.) та освітньо-професійною програмою підготовки майбутніх судноводіїв передбачається становлення висококваліфікованих, конкурентоспроможних, відповідальних і компетентних фахівців. Вищі навчальні заклади висувають вимоги до майбутніх фахівців не тільки щодо фахової підготовки, але й до рівня особистісного розвитку. У зв'язку із цим набуває важливості самостійна робота курсантів. Саме цей вид навчально-пізнавальної праці студентів набуває значущості в професійній підготовці майбутніх судноводіїв. Нині підготовка майбутніх судноводіїв у вищих навчальних закладах не лише є видом діяльності, котра забезпечує формування системних фундаментальних і спеціальних теоретичних і практичних знань студентів, мотивів професійної діяльності, компетентностей, якостей, досвіду, а й сприяє їх саморозвитку. У статті розглядаються прийоми самостійної роботи у формуванні професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх судноводіїв. Самостійна робота студентів є засобом формування теоретичних і прикладних знань курсантів, інтеріоризації практичних умінь, активізації їхньої пізнавальної мотивації, виховання самостійності, відповідальності, цілеспрямованості, ініціативності. Аналітичні самостійні завдання передбачали ознайомлення з теоретичною інформацією, її аналіз, систематизацію, узагальнення та представлення у вигляді есе аналітичного характеру, доповідей, доповідей-презентацій, а також пресконференцій як інтерактивного виду організації повідомлень. Ці завдання слугували розширенню системи теоретичних знань, які вже сформовані, їхньому динамічному засвоєнню. Репродуктивні завдання із самостійної роботи орієнтували курсантів на виявлення творчого підходу до розв'язання певних проблем. Вони насамперед були спрямовані на формування вмінь обговорення проблеми, мобільного аналізу ситуації, її оцінювання з різних аспектів, проведення дискусії щодо розв'язання певних проблем, продукування ідей і захист їхньої доцільності, розробку рекомендацій.

Ключові слова: самостійна робота, прийоми, професійно-мовленнєва компетент-

ність, майбутні судноводії, професійна підготовка.

Today a future marine specialist should comply with international labor market standards, namely to such documents as International Marine Organization (IMO), International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers with Manila Amendments (STCW) 2010, Safety of Life at Sea (SOLAS) 1947 and educational training programs for future navigators which expect highly qualified, competitive, responsible and competent professionals. Now, higher educational establishment make demands as to the future specialists not only in professional training but also for the level of the personal development. In this regard the individual work of cadets becomes more important. It is this type of educational and cognitive work of students requires significance in the training of future navigators. Currently, the professional training of future navigators in higher education is a kind of activity that provides the formation of systematic fundamental and special theoretical and practical knowledge of students, motives of professional activity, competencies, qualities and experience but also promotes their self-development. The article considers the methods of individual work in the formation of professional speech competence of future navigators. Individual work of students is a mean of the formation theoretical and applicative knowledge of the cadets, internalization of practical skills, and activation of their cognitive motivation, education of independent behavior, responsibility, purposefulness and initiative.

Analytical individual tasks included acquaintance with theoretical information, its analysis, systematization, generalization and presentation in the form of analytical essay, reports and also press conference as an interactive type of organization report. These tasks served to extend the system of theoretical knowledge which has been already formed to its dynamic assimilation. Reproductive tasks of the individual work oriented cadets to identify a creative approach to solve certain problems. They were primarily focused on developing skills to discuss problems, mobile analysis of the situation, its assessment from various aspects, conducting different discussions on solving certain problems, production of ideas and defense of their feasibility and development of recommendations.

Key words: individual work, means, professional speech competence, future navigator, professional training.

УДК 378.937:81'24:656.6.61
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/31-1.12>

Бондаренко Є.В.,
канд. пед. наук,
викладач кафедри
англійської мови № 2
Національного університету
«Одеська морська академія»

Постановка проблеми в загальному вигляді. Важливою проблемою сьогодення є підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема судноводіїв, оскільки її розв'язання суттєво впливає на розвиток економічного потенціалу України, забезпечення її

рівноправної участі в різноманітних міжнародних проектах. У цьому аспекті пріоритетним стає формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх судноводіїв, що пов'язане з необхідністю їхньої участі в комунікації із членами багатонаціональних екіпажів, представниками

міжнародних організацій, підготовки документів англійською мовою тощо. Неабияке значення у формуванні окресленої компетентності в процесі професійної підготовки майбутніх судноводіїв має самостійна робота курсантів, що пояснюється її творчим характером, спрямованістю на досягнення особистісно важливих результатів, реалізації прагнень до саморозвитку й самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема викладалася з таких наукових позицій: підготовка майбутніх судноводіїв з боку компетентнісного підходу (О. Безбах, Н. Степаненко, М. Шерман, В. Чернікова), теоретичні засади впровадження самостійної роботи майбутніх фахівців (Л. Головка, С. Гончаренко, Л. Журавська, М. Князян, С. Кустовський, Г. Романова), види автономії студентів у процесі організації роботи (І. Задорожна), використання комунікаційних технологій протягом самостійного навчання (О. Писарчик).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових праць дозволяє констатувати, що проблема впровадження в навчальний процес самостійної роботи курсантів як засобу формування їхньої професійно-мовленнєвої компетентності вимагає детальнішого викладення.

Метою статті є на основі аналізу наукових джерел розкрити сутність самостійної роботи студентів, схарактеризувати самостійні завдання (аналітичні й репродуктивні) як засіб формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх судноводіїв.

Виклад основного матеріалу. Насамперед наголосимо, що професійно-мовленнєва компетентність майбутніх судноводіїв віддзеркалює переконання у важливості опанування мовами (українською та англійською) за професійним спрямуванням, знання про норми мови, вміння в аудіюванні, говорінні, читанні, письмі з огляду на особливості професійної діяльності судноводіїв, здатність до співпраці, комунікації в багатокультурному екіпажі, рефлексії та корекції курсантами свого мовлення. Структурними компонентами цієї компетентності нами були визначені мотиваційно-аксіологічний, когнітивно-знаннєвий, діяльнісно-процесуальний.

Наголосимо, що під сутністю самостійної навчальної роботи доцільно розуміти різноманітні види індивідуальної та колективної навчальної діяльності, яка здійснюється на заняттях або вдома, під керівництвом учителя, але без його безпосередньої участі. С. Гончаренко, зокрема, серед найпоширеніших видів самостійної роботи зазначає такі з них: написання рефератів, творів, проведення самостійних спостережень, дослідницької діяльності, моделювання, конструювання тощо [2].

У такій площині привертає увагу наукова позиція Є. Рапацевич, що в процесі самостійної роботи студент виступає як активна особистість, яка створює власну культуру, ерудицію, готовність до майбутньої діяльності. Ця активність проявляється і в постановці цілей роботи, її плануванні, визначенні оптимальних засобів, самоконтролі. Серед переваг самостійної роботи науковець цілком слушно називає такі як актуалізація мислення, інтенсивне виконання пізнавальних завдань, запам'ятовування наукової інформації. Основним чинником ефективності такої роботи науковець доцільно зазначає усвідомлення її цілей, засобів, власного організаційного потенціалу [8].

У довідкових педагогічних джерелах наголошується на вияві самостійності учня на рівні всіх компонентів самостійної роботи (від постановки мети до самоконтролю та самокорекції) [6]. Водночас самостійність викладається психологами як така властивість особистості, котра проявляється в критичності, ініціативності, відповідальності за результати своєї діяльності, адекватній самооцінці. Важливим у професійній підготовці майбутніх судноводіїв є, на наш погляд, положення про двобічний зв'язок самостійності особистості й мисленнєвої та емоційно-вольової діяльності: як підкреслює В. Шапар, розвиток мислення, почуттів і волі є необхідною передумовою самостійних суджень; судження та дії, які розвиваються в процесі самостійної роботи, формують здатність домагатися успішного виконання намічених рішень всупереч труднощам, котрі виникають у діяльності [11].

С. Кустовський слушно підкреслює, що самостійна робота передбачає чітке усвідомлення студентами мети тих завдань, які їм пропонуються у форматі цієї роботи, її планування, пошук і вибір необхідного наукового матеріалу, його опрацювання, використання методів наукового дослідження, формулювання власної позиції, проведення самоаналізу, самоконтролю, саморегуляції [7].

З позиції Л. Журавської та інших провідними функціями самостійної роботи студентів є виховання самостійності як особистісної риси, пізнавальних потреб, опанування технікою самостійної роботи, вміннями формулювати завдання, приймати рішення, визначати методи розв'язання проблем, розширювати як загальноосвітні, так і професійні знання [3].

Варто зазначити, що сутність самостійної роботи розкривається і з позиції управління нею. Наприклад, Г. Романова, викладаючи чинники підвищення ефективності такої роботи, наголошує на важливості самоуправління студентів, яке розгортається поряд з опосередкованим управлінням з боку викладачів. Водночас як цілі самостійної роботи науковець висовує такі: розвиток у майбутніх фахівців навичок самоуправління,

вміння вчитися, розширення системи професійно важливих знань, формування здатності до творчості. Викликає інтерес для нашого дослідження класифікація етапів розгортання самостійної роботи студентів: підготовчий, метою якого є реалізація цілеутворювальної, діагностувальної, мотиваційної та планувальної функцій такої роботи; реалізаційний – організаційної, інформаційної та контрольної функцій; завершальний етап – аналітичної, коректувальної функцій [10].

Як особливу форму пізнавальної діяльності, результативність котрої визначається витраченим часом, обсягом опрацьованого матеріалу, чіткістю рекомендацій викладача, активністю студента, матеріально-технічними можливостями вищого закладу освіти, розкриває сутність самостійної роботи студентів Л. Головки. Науковець викладає структуру такого феномена, як досвід самостійної роботи, котру доцільно представляти афективним (емоційне ставлення до самостійної роботи), когнітивним (фахові теоретичні знання), аксіологічним (мотиви й ціннісні орієнтації особистості), праксеологічним (вміння самостійно працювати) компонентами [1].

М. Князян слушно стверджує, що в сучасній педагогічній думці склалася тенденція відносити до сутнісних характеристик самостійної роботи знаннєво-змістову (вільне володіння знаннями як засобом генерації власних ідей і гіпотез), кон-віктивно-мотиваційну (переконання та потреби особистості в самоактуалізації в процесі пізнавальної діяльності), процесуально-діяльнісну (дослідження об'єктів навколишнього світу з використанням новітніх інформаційних засобів), комунікативно-інтерактивну (творча співпраця в групі задля досягнення спільних цілей). Це дозволило науковцю дійти слушного висновку, що самостійна робота є засобом не лише інтеріоризації знань і вмінь, а й формування професійно важливих якостей компетентної особистості [5].

О. Писарчик наголошує на тому, що успішність навчання залежить насамперед від правильної організації та контролю самостійної роботи студентів. Важливого значення водночас набуває використання комунікаційних технологій, котрі, на думку науковця, сприяють налагодженню взаємодії між викладачами й студентами, активізують індивідуальні здібності майбутніх фахівців (пізнавальні, креативні, здатність керувати своїми емоціями, соціальні навички, прагнення до самопідготовки). Самостійна робота передбачає передачу відповідальності за результативність професійної підготовки від викладача до студента, що в проєкції, наприклад, на підготовку майбутніх судноводіїв актуалізує пріоритетність формування умінь планування, самоконтролю, самокорек-

ції, швидкість виконання яких визначає ефективність такої підготовки [9].

Цю ідею висловлює й І. Задорожна, яка трактує самостійну роботу студентів як таку форму навчальної діяльності, котру організовує і контролює студент на базі опосередкованого управління нею з боку викладача. Метою самостійної роботи є формування певних компетенцій та автономії. Відповідно до характеру взаємодії викладача й студента науковець виокремлює види автономії, як-от: часткова автономія (передбачається жорстке управління такою роботою викладачем), напівавтономія студентів (за умови відносно жорсткого управління), частково-залежна автономія (мається на увазі відносно гнучке управління з боку викладача), умовно повна автономія (за умов гнучкого типу управління). І. Задорожна цілком слушно наполягає на тому, що рівень автономії залежить від готовності студентів до самостійної роботи (а саме від мотиваційної готовності, здатності до саморегуляції та сформованості навчально-стратегічної компетенції) [4]. Дослідниця доречно акцентує на необхідності впровадження засобів проблемного, проєктного навчання, портфоліо, інформаційно-комунікаційних технологій [4].

Отже, самостійна робота студентів є засобом формування теоретичних і прикладних знань курсантів, інтеріоризації практичних умінь, акти-візації їхньої пізнавальної мотивації, виховання самостійності, відповідальності, цілеспрямованості, ініціативності.

Слід наголосити, що професійна підготовка майбутніх судноводіїв має деякі принципові особливості, наприклад, як підкреслюють О. Безбах, Н. Степаненко, М. Шерман, В. Чернікова, провідною з них є нерівномірність навчального процесу (котра зумовлена тривалістю морської практики), професійною зорієнтованістю змісту, а тому й зростає роль самостійної роботи [12–14].

Для того, щоб професійна підготовка майбутніх судноводіїв набула ознак вищої ефективності, доцільно систематизувати самостійні завдання відповідно до рівня підготовки (сформованості знань і вмінь) курсантів: *аналітичні й репродуктивні*.

Аналітичні самостійні завдання передбачали ознайомлення з теоретичною інформацією, її аналіз, систематизацію, узагальнення та представлення у вигляді есе аналітичного характеру, доповідей, доповідей-презентацій, а також пресконференцій як інтерактивного виду організації повідомлень. Ці завдання слугували розширенню системи теоретичних знань, які вже сформовані, їхньому динамічному засвоєнню.

Репродуктивні завдання із самостійної роботи орієнтували курсантів на виявлення творчого підходу до розв'язання певних проблем.

Вони насамперед були спрямовані на формування вмінь обговорення проблеми, мобільного аналізу ситуації, її оцінювання з різних аспектів, проведення дискусій щодо розв'язання певних проблем, продукування ідей і захист їхньої доцільності, розробку рекомендацій.

Експериментальна робота організовувалася нами протягом спецсемінару «Професійно-мовленнєва компетентність у діяльності судноводія», практичних занять із навчальних дисциплін «Ділова українська мова», «Англійська мова за професійним спрямуванням», «Історія та культура України».

Метою окресленого спецсемінару було ознайомлення курсантів зі значенням професійно-мовленнєвої компетентності в діяльності судноводія, її сутністю, структурою. Спецсемінар був організований на двох заняттях: «Сутність і структурно-компонентний склад професійно-мовленнєвої компетентності» й «Володіння професійно-мовленнєвою компетентністю як передумова досягнення успіху діяльності судноводія».

Задля забезпечення ефективності підготовки курсантів до першого заняття спецсемінару їм були запропоновані самостійні аналітичні завдання з пошуку й опрацювання інформації про сутність і структуру понять «компетенція», «компетентність», «професійно-мовленнєва компетентність судноводія». Викладач уточнював відповіді, пояснював зміст компонентів, розкривав ті провідні засоби, які слугують для формування та оцінювання кожного з компонентів. Як узагальнення знань курсантів їм було запропоновано написати невелике есе аналітичного характеру «Професійно-мовленнєва компетентність у моєму професійному зростанні». Окрім цього, було впроваджене самостійне репродуктивне завдання з організації дискусії про методи й прийоми самонавчання задля розширення когнітивно-знаннєвого компонента такої компетентності.

Підготовка курсантів до другого заняття передбачала виконання ними самостійних аналітичних завдань із підготовки доповіді-презентації про значущість опанування судноводієм професійно-мовленнєвою компетентністю як чинника ефективності виконання ним професійних обов'язків. Наприкінці заняття було організовано також пресконференцію «Професійно-мовленнєва компетентність у площині вимог до підготовки бакалавра судноводіння», задля чого були утворені дві групи, одна з яких – «журналісти» – готувала питання за темою, а інша – «експерти» – мала дати повні, аргументовані відповіді на них. Виконання цього самостійного завдання передбачало аналіз вимог освітньо-професійної програми підготовки бакалавра судноводіння. Це дозволило систематизувати й узагальнити уявлення майбут-

ніх фахівців про специфіку професійно-мовленнєвої компетентності саме судноводіїв. Викладач аналізував думки курсантів, пояснював пріоритетність зазначеної компетентності не лише в праці судноводія, а й в його життєдіяльності в цілому, наводив приклади.

Впровадження спецсемінару дозволило закласти певні базові знання про сутність професійно-мовленнєвої компетентності (її когнітивно-знаннєвий компонент), створити пізнавальну мотивацію, а саме інтерес до вивчення української, англійської мов, переконання у важливості опанування такою компетентністю.

Самостійні завдання впроваджувалися й у процесі вивчення навчальної дисципліни «Ділова українська мова», наприклад, за темою практичного заняття «Лексика української літературної мови» курсанти мали виконати таке самостійне аналітичне завдання, як підготувати доповідь «Українська лексикографія. Типи словників», в якій представити критичний аналіз різних типів словників і зробити рекомендації щодо використання найкорисніших із них у професійній діяльності судноводія.

За темою «Фразеологізми в українському діловому мовленні» курсанти готували есе *аналітичного характеру* про потенціал використання фразеологічних зворотів в усному мовленні судноводія; вони наводили приклади, аналізували різні моделі діалогічного мовлення, класифікували фразеологізми, які найчастіше вживаються в такому виді мовленнєвої діяльності.

Варто підкреслити, що значний інтерес у курсантів першого року навчання викликало самостійне завдання, котре виконувалося в процесі самопідготовки до практичного заняття «Основи української пунктуації». Так, курсанти мали підготувати доповідь за темою «Особливості пунктуації в офіційно-ділових текстах», зокрема представити систему правил, що віддзеркалюють особливості пунктуації в офіційних документах, та оформити доповідь у вигляді *презентації*.

Схарактеризовані вище завдання слугували формуванню лінгвістичних знань курсантів когнітивно-знаннєвого компонента професійно-мовленнєвої компетентності.

З метою розширення соціолінгвістичних знань майбутніх судноводіїв, а саме знань про історію України, в процесі вивчення відповідної дисципліни – «Історія та культура України» – за темою «Українські землі наприкінці 18 – у першій половині 19 століття» курсанти зробили самостійне аналітичне завдання, а саме доповідь-презентацію про створення Одеського морського порту.

За розділом «Україна в Першій світовій війні» було організовано своєрідну пресконференцію за темою «Бойові подвиги Чорноморського флоту в Першій світовій війні». Частина групи виступила

в ролі доповідачів про події, інші, як і протягом проведення спецсеминарів, – у ролі «журналістів». Три курсанти виконували функції своєрідних «експертів» та оцінювали коректність, логічність запитань і повноту, правильність відповідей на них.

До самостійних аналітичних завдань, що слугували формуванню соціолінгвістичних знань, належать і ті, котрі передбачали підготовку повідомлень про історію Одеси у 20 столітті, наприклад: про Одесу в Другій світовій війні («Героїчна оборона Одеси», «Партизанський рух в Одесі», «Визволення Одеси: 10 квітня 1944 року»), культурне життя Одеси («Літературна Одеса: минуле й сучасне», «Одеські письменники-моряхи», «Образ моря в літературній і художній творчості Одеси»), міжнародні культурні зв'язки («Міста-побратими Одеси»). Оскільки тематика цих повідомлень пов'язана з життям рідного для багатьох курсантів міста, це позитивно вплинуло на формування інтересу до соціокультурних знань професійно-мовленнєвої компетентності.

Підготовка всіх окреслених вище завдань із тих дисциплін, що за освітньо-професійною програмою викладаються в першому семестрі першого курсу, передбачала оцінювання як точності, логічності, граматичної, орфоепічної правильності, лексичної та стилістичної виразності мови доповідей, повідомлень, есе, так і повноти, системності тієї інформації, що викладалася відповідно до тем самостійних завдань.

Так, на заняттях із навчальної дисципліни «Ділова українська мова» впроваджувалися і самостійні репродуктивні завдання, наприклад, на практичному занятті «Графіка й орфографія» було організовано *колективне обговорення* в академічній групі проблеми правопису слів іншомовного походження. Після цього курсанти провели *генерацию ідей* щодо систематизації правил, варіантів їх оформлення у вигляді компактної таблиці для того, щоб вони могли використовувати її в професійній діяльності за необхідністю під час підготовки, наприклад, офіційних документів.

У процесі викладання навчальної дисципліни «Історія та культура України» за темою «Культура України 19 – початку 20 століття» було організоване *колективне обговорення* проблеми «Роль Одеси в розвитку літературного, театрального, музичного, кінематографічного мистецтва України». Усі курсанти були розділені на чотири групи відповідно до виду мистецтва; кожна з груп на основі вивчення джерел доповідала основні факти, представники інших груп ставили запитання. Особливий інтерес викликали запитання про вплив діячів – вихідців з Одеси на розвиток культури не лише в Україні, а й в інших країнах світу.

Висновки. Самостійна робота студентів є засобом формування теоретичних і прикладних

знань курсантів, інтеріоризації практичних умінь, активізації їхньої пізнавальної мотивації, виховання самостійності, відповідальності, цілеспрямованості, ініціативності.

Розроблені й впроваджені нами самостійні аналітичні й репродуктивні завдання передбачали ознайомлення з теоретичною інформацією, її аналіз, систематизацію, узагальнення та представлення у вигляді доповідей, есе аналітичного характеру, повідомлень, пресконференцій, колективних обговорень, генерації ідей, розробки рекомендацій. Ці завдання слугували створенню інтересу до професійної діяльності як ціннісної орієнтації; переконань у важливості опанування культурою україномовного й англomовного спілкування; розширенню системи теоретичних знань; інтеріоризації вмінь у письмі, читанні, діалогічному мовленні.

Перспективи дослідження полягають у розробці системи самостійної роботи з формування професійно-мовленнєвої компетентності для другого (магістерського) рівня підготовки майбутніх судоводіїв.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Головка Л.Л. Формування досвіду самостійної діяльності студентів вищої сільськогосподарської школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2000. 20 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Либідь, 1997. 376 с.
3. Журавська Л.М. Викладач як керівник процесу самостійної діяльності студентів. *Теоретично-методичні проблеми навчання і виховання*. Збірник наукових праць : педагогічні науки. Київ : Фенікс, 2000. С. 38–45.
4. Задорожна І.П. Теоретико-методичні засади організації самостійної роботи майбутніх учителів з оволодіння англomовною комунікативною компетенцією : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Київ, 2012. 44 с.
5. Князян М.О. Система формування самостійно-дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов у процесі ступеневої підготовки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Ізмаїл, 2007. 445 с.
6. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. Москва : МарТ ; Ростов-на-Дону : МарТ, 2005. 448 с.
7. Кустовський С.М. Дидактичні умови організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності майбутніх економістів у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2005. 20 с.
8. Рапацевич Е.С. Педагогика: Большая современная энциклопедия. Минск : Современное слово, 2005. 720 с.
9. Писарчик О.Л. Організація самостійної роботи студентів. Новітні освітні технології : науково-практична конференція. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1258>.
10. Романова Г.М. Індивідуально-типологічні та дидактичні чинники результативності самостійної роботи студентів економічних університе-

тів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Київ, 2003. 20 с.

11. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2005. 640 с.

12. Шерман М.І. Визначення структури інформаційної культури майбутніх судноводіїв. *Мультидисциплінарні академічні дослідження і глобальні інновації: гуманітарні та соціальні науки (MARGIHSS 2015)* : матеріали I Міжнародної науково-практичної е-конференції, м. Київ, 10–11 вересня 2015 р. / Київський національний лінгвістичний університет. Київ : КНЛУ, 2015. С. 44–47.

13. Шерман М.І. Структура професійної підготовки майбутніх судноводіїв у вищих морських навчальних закладах у контексті проблем формування інформаційної культури. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/en/prohramy-vstupnykh-vyprobuvan/280-naukovi-konferentsii>.

14. Шерман М.І. Формування іншомовної професійної компетентності майбутніх судноводіїв засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2013. Вип. 2. С. 481–486.